

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

A „HALDOKLÓ” NÉPZENE NAPLÓJEGYZETEK (1)

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

- 41. Könyörgések „super oblata”**
  - 42. Egy furcsa kísérlet**
-

21. szám

2004. szeptember

Gondolkodó Füzetek

Kézirat gyanánt – Felelős kiadó: Dobszay László

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – Jegyzetek a liturgiáról: 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. füzet: A keresztény értelmiségi (II). – Jegyzetek a liturgiáról: 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. füzet: A keresztény értelmiségi (III). – Jegyzetek a liturgiáról: 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. füzet: A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – Jegyzetek a liturgiáról: 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. füzet: A szövegértésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. füzet: Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – Jegyzetek a liturgiáról: 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. füzet: A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – Jegyzetek a liturgiáról: 13. A liturgia drámaisága. – 14. Változatosság?

8. füzet: Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – Jegyzetek a liturgiáról: 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. füzet: Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztfát imádó tisztelettel illetni?) – Jegyzetek a liturgiáról: 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népeinkről

10. füzet: Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – Jegyzetek a liturgiáról: 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünk oka

(A jegyzék folytatása a hátlapon)

A „haldokló” népzene*

A népzene ma még úgy áll előttünk, mintha jelen lenne. A szó teljes értelmében vett népzene szemünk előtt vonul be a múltba, s legjobb, ha ugyanazzal a magatartással közeledünk feléje, mint múltunk bármely más értékéhez. Mielőtt ezt kifejteném, összefoglalom az egész okfejtést hat tételben. Előre megjegyzem, hogy változtatva fogom használni a népzene és népkultúra szavakat. Illetékességem csak az első területre vonatkozik, de persze igazában az utóbbiról van itt szó, egészében.

1. A népzene: történelmileg kialakult, szituációhoz kötött, relatív értelmű kategória. – 2. Egy jelenséget nem egyszerű igen-nem ítélettel minősíthetünk népzeneivé, hanem csak „inkább-kevésbé” ítéletekkel, s még így sem csak egyetlen, hanem többféle mérőskálára helyezve. – 3. Létezik egy olyan egyensúlyi állapot, melyet klasszikus népzeneinek nevezhetünk. – 4. Az ilyen értelemben vett népzene történelmileg korhoz kötött, aktualitása elmúlhat. – 5. Mindazonáltal megőrzi ugyanazt a validitást, amit a múltba átköltözött más emberi értékek. A múlt nem tehető jelenné, de az elsajátított múlt ugyanolyan hatóképes, mint a jelen. – 6. A „népzene” (általában: népkultúra) egyes vonásai vagy komponensei túlélik a klasszikus népzene halálát és quasi-népzeneként viselkedve relatív értékeket hordozhatnak.

Most nézzük egyenként e tételeket:

1 A népzene, népköltészet, népkultúra létezésére egy olyan kor figyelt föl, melyben a népkultúra relatív elkülönülése már végbement, de pusztulása is elkezdődött. Egy bizonyos történelmi határpont előtt igazán nem beszélhetünk népzeneről, legfeljebb bizonyos népzenei vonásokról, vagy inkább: a zenekultúra egészének vannak olyan tulajdonságai, melyek a későbbi speciális népkultúrára jellemzőek. Ebből a viszonylag egységes zenei gyakorlatból a nagyobb mértékű társadalmi differenciálódás, a kultúra egyes ágainak meggyorsult fejlődése, a racionális rögzítési, elemzési módok, a szervezett iskolázás hatására emelkedett ki a magas kultúra, s így

---

* A „Múltunk jövője” c. konferencián 1993 nyarán felolvasott előadás szerkesztett változata.

vált láthatóvá – a magas kultúrától mintegy elkülönülve – az, amit népkultúrának kezdtek hívni.

A népzene és műzene önálló voltát a köztük növekvő kontraszt hozta létre vagy tudatosította. Amíg a kettő közt több a közös vonás, kevésbé elkülöníthetők. Csak a differenciálódás egy adott fokától kezdve beszélhetünk igazán népzeneről. Viszont a népzene – mint később jobban megvilágítjuk – egy fajta egységes „világként” áll előttünk. Minél differenciáltabb a társadalom élete (és benne a kultúra, a zene alkata), annál inkább felbomlik ez az egység.

A népzene a differenciáltság *már* és *még* foka közé eső idő terméke volt. Felfedezése nem véletlenül esett Európában 1800 és 1900 közé. A műveltek figyelme éppen akkor terelődött rá, amikor a tőle való eltávolodásuk már elég nagy fokú, de még – utoljára – valamiféle egységként tudják látni.

2 A népzene e relatív önállóságából következik, hogy meghatározása, elhatárolása problémát okozott és okoz. Más-más megközelítésből más-más sajátsága látszik fontosabbnak. E sajátságok egymástól elkülönülhetnek, egymással szembe kerülhetnek, egymással társulhatnak, igen sokféle árnyalatban. Lássuk a fontosabb tényezőket:

2.1. SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTBÓL

2.1.1. A népzene az ún. alsóbb társadalmi rétegek zenéje. A kisember, az átlagember, a kizsákmányolt, elnyomott ember, a szegény, a tanulatlan: koronként és helyenként más-másképpen konkretizálható embercsoport zenéjét figyeli, aki ezt a nézőpontot választja.

2.1.2. Sokan okkal igyekeztek e kört szűkíteni. A népkultúra az elemi emberi tapasztalatok, meggyőződés, érzések őrzője és kifejezője. A természethez közelebb élő társadalmi rétegekben kevesebb utólagos reflexió fedi el a léleknek ezen „alaprégeit”. A népzene elsődleges hordozói tehát nem általában az „alsóbb rétegek”, hanem a társadalmi- *Grundschiht*nek tagjai – a földművesek, hajósok, pásztorok társadalma, az élet természetes alapélményeiből még többet őrző anyák, gyermekek (hogy Wiorát és a német zenetörténeti lexikont idézzük) – vagyis koronként és helyeként más- és másképpen konkretizálható foglalkozások, életmódok, embercsoportok.

2.1.3. Amiben minden kutató egyetért: a népkultúra alanyai mindenestre *közösségek*, és nem egyének. A népdal nem attól népdal, hogy parasztember költötte, hanem attól, hogy egy paraszti közösség magáévá tette. Ilyen szempontból közömbös az alkotó személye.

De mindjárt jellemeznünk is kell e közösséget. A népkultúra mögött *totális közösség* áll, vagyis nem csak az élet egy-egy szeletében találkozó emberek együttese, hanem az élet sok, szinte minden vonatkozásában azonos látásmódot, tapasztalatot birtokló, ezeket egymással megosztó embereké.

E közösségnek átfoghatónak, *átláthatónak* kell lennie. Az elsődleges közösség tagjai úgyszólván mind ismerik egymást (mondjuk: falu); aztán a láthatáron ott vannak a hasonló kultúrát birtokló távolabbi ismerősök (a „szomszéd falu”), e szomszédokkal együtt beletartozik a még mindig hasonló, de szélesebb egységbe, stb.

A közösség viszonylag *zárt*, vagyis a külső hatások feldolgozására, a meglévő kultúrába való beillesztésére képes.

A közösség viszonylag *állandó*: ez nem azt jelenti, hogy teljességgel változatlan. Ám a változás 2-3 generációnyi egységek léptékében halad. Így az emlékezet mintegy elemi adottságként és normaként ragadhatja meg az együtt élő három generáció tapasztalatát, hogy ahhoz illessze hozzá az alig újabb hatásokat.

Természetesen már e „szociológiai” nézőponton belül is csak „inkább” és „kevésbé” minősítésekkel élhetünk. Már itt is konfliktusok lehetnek a felsorolt alszempontok között. Ott van például az ún. Grundsichthez nem sorolható, de szintén alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó sokféle csoport; a közösséگیleg szeparált helyzetben élő kis csoport (pl. favágók), a közösségszerűen viselkedő középrétegek kultúrája (gondoljunk például a 16-17. századi magyar „köz-költészet” szociológiai hátterére), a középkori kisvárosnak foglalkozásra, élettapasztalatra nézve a népkultúrába nem sorolható, mégis átfogható közösséget alkotó lakossága, stb. Lehet valami az egyik szempont szerint inkább népzenei, a másik szerint kevésbé.

2.2. A NÉPZENE ÉLETMÓDJÁNAK SZEMPONTJÁBÓL

2.2.1. Bizonyára a népzene lényegéhez tartozik hagyományozásának módja, az, amit szájhagyománynak szoktunk nevezni. Vagyis az a tény, hogy elsődlegesen nem a leírt „record” őrzi, hanem az emlékezet; tovább-

adása elsősorban nem iskolázás vagy személytelen tömegkommunikáció módján történik, hanem személyről személyre, vagy közösségről személyre, vagy közösséget képviselő személyről személyre.

2.2.2. Ebben már azt is kimondtuk, hogy csak az tekinthető népzene-nek, ami hagyományozódik. Az efemer jelenségek, pillanatnyi lelemények, individuális alkotások (mindegy, hogy melyik társadalmi rétegből indulnak el), legfeljebb kiindulópontjai. A spontán ötleteknek jobbára csak színező szerepük van itt.

2.2.3. Ebből az is kitűnik, hogy valamiféle, a népzene létmódjához illő tanulást mégis feltételez a népzenei kultúra. Ezért az egyén nem úgy tekint reá, mint amit ő hoz létre, hanem úgy, mint ami van, amit ő átvesz, örököl, tovább gyakorol.

2.2.4. Viszont e *létező* valóságot mégis az emberi emlékezet, s nem egy tárgyasult dokumentum őrzi. Mint az újabb amerikai szakirodalom rámutat: a megőrzés, a továbbhagyományozás, a felidézés és az alkotás lélektanilag egymástól alig elválasztható egységet képeznek. Aki „előad”, az egyúttal újraalkot, még akkor is, ha pontosan megismétli, amit tanult; egyúttal a megőrzésnek és a továbbhagyományozásnak láncszemévé válik.

2.2.5. A népzene – az antik kultúra egészére visszavezethető — jellegzetessége, hogy nem egyedi darabokban él és hagyományozódik, hanem *topikusan*. Az énekes és a közösség toposzokat tart emlékezetében, és teremti újjá minden realizálásban. A toposz lehet egy díszítőfigura, lehet egy motívum, lehet egy motívumnak és egy mikrostruktúrának következetes kapcsolódása (például a ritmikai szkéma és az elbeszélés állandó motívumai közt lévő kapcsolat a szerb eposzokban), de tartalmazhat nyelvezeti elemeket (például hangnem-hallás), formai skémákat is. A toposzok sajátos alakja a *típus*, melyben e toposzok sajátos együttállásban jelennek meg, s ezt a típusgondolatot ismétli meg újra és újra a közösség vagy egyén.

2.2.6. Ezt másképpen úgy fejezhetjük ki, hogy a népzene *variánsokban* él. A variáns nem egy ősalak elfeledéséből származik, hanem azt jelenti, hogy az előadás determinált, de csak addig a mértékig, ameddig a toposzok és a típus meghatározzák. Persze ez is korhoz, műfajhoz, kultúrához kötött jelenség. Mindenesetre a látszólag szabadon rögtönzött magyar sirató mögött álló szilárd, hagyományozott, sőt megtanult toposzok és típusok éppoly ragyogó illusztrációi ennek az életmódnak, mint például a gre-

gorián ének legrégibb, leginkább „népzeneinek” mondható műfajai.

Mondanunk sem kell, hogy a hat alszempont szerint is csak annyit mondhatunk, hogy emez a jelenség inkább népzenei jellegű, mint amaz. S ismét az olvasóra bízunk, hogy a hat alszempont közti konfliktusokra példákat keressen. (Hogy csak néhányat említsünk, megvilágításul: a szájhanggyománnyozást támogató írásos feljegyzések funkciója; a professzionális tanulási módszerek jelenléte a szájhanggyománnyosan élő zenei nagykultúrákban; a néphagyományba bekerült, változatlanul megőrzött egyedi dallamok stb.).

2.3. A NÉPZENE IMMANENS TULAJDONSÁGAINAK SZEMPONTJÁBÓL

2.3.1. A tárgy ismerői, különösen Bartók, ismételten úgy nyilatkoznak, hogy a népzene egyik legfontosabb ismérve a *homogeneitásra* való törekvés. Egy adott népzenei kultúra stílusban vagy stílusokban él; a közösség arra törekszik, hogy mindent e stílusokba igazítson. Világos e sajátságának a népzenei hordozó állandó közösséggel és a szájhanggyománnyos életmóddal való összefüggése.

Természetesen a stílus és az új hatások közt dialektikus viszony van. A stílusérzék igyekszik kilököni magából az idegen testet; ha mégis be tudja fogadni, akkor igyekszik átigazítani a hozzá viszonylag legközelebb álló stílushoz. Ezzel viszont a stílus köre kitágul, új elemmel gyarapodik, ez áthat a többi stílusra is, végső soron kissé megváltozik tőle az illető népzenei kultúra egész stílusa.

2.3.2. Ezt a stílust, illetve stílusokat kellő anyagismeret birtokában, eleendő elemzés és összehasonlítás után elég egzaktan le lehet írni, jellemzőit fel lehet sorolni, jóllehet a történelmi, irodalmi, művészeti, társadalmi vizsgálatokban természettudományos pontosságot nem lehet elérni. Jellemezhetők például az egyes magyar népzenei stílusok. De megragadhatók a magyar népzenei stílusok, mint *egésznek* stílusi jellemvonásai is, melyek, ha nem is az anyag egészén, de nagy többségén igazolódhatnak. Továbbmenőleg: vannak összekötő szálai a kelet-európai népzenei stílusoknak, s bármily sokszínű Európa népzenei térképe, mihelyt összehasonlítjuk az afrikai, távolkeleti, óceániai népzenei stílusokkal, igen élesen kirajzolódhatnak (a magyar népzenei stílus magába foglalva) emennek karakterisztikumai. (Mi is hát Európa? Összeg

vagy teljesség? Mi az európai népdal: pusztán sokféleség, az egyes népek számtalan dala – vagy ezen túlmenően történelmi összefüggések rendszere is? A kutatás további összefüggéseket hoz napvilágra, amelyek a földrész nyugati szélétől a keletiig, illetve az ősidőktől a máig terjednek... – írja a kérdés kiváló kutatója, Walter Wiora.) Az előbb mondottakból világos persze, hogy e jellemvonásokat nem tartjuk statikusaknak, változatlanoknak, vagy éppen valami néplélekben gyökerezően örökérvényűségnek.

2.3.3. Mennyire van jogunk összekötni a „népi” és „nemzeti” jelleget a népzene meghatározásakor? Semennyire. A „nemzeti”, magában foglalja mindazt az értéket, amit egy ország létrehozott, így mindenekelőtt a magas kultúrát. A népzene „nemzeti” jellege elsősorban abban van, hogy a nyelv elsődleges zenei kifejezője, sőt elég nagy mértékben a nyelv alakítja ki – a magas kultúra mesterséges eljárásaitól még elfödetlenül – a zenei nyelv egyik-másik vonását is. Mivel ez a népzene az ország történelmének függvénye, arcán hordja a történelemnek nyomait – főként nem közvetlenül reflektálva a történelemre, hanem a maga történelmiségében. Nem gondolunk arra, hogy a népzene egy elvont néplélek tükrözője lenne, de természetesen ha valaki a nemzethez tartozást nem jelszavakban, hanem konkrétumokban (földrajz, gazdaság, költészet, jogrend stb.) kívánja ápolni, ebből a „nemzeti” élményanyagból nyilván kihagyhatatlan egy annyira elemi megnyilvánulás, mint a népzenei örökség.

2.3.4. Fölvetődik itt még a népzene történetiségének, vagy „régiségének” kérdése. A népzene első misszionáriusai a „régien szép népdalban” egy eltűnt aranykor üzenetét remélték megtalálni, míg századunk kritikus elméi hajlamosak voltak ezt romantikus vágyálomnak tekinteni, s abban is kételkedtek, hogy a konkrét népzenei tényeket a történelmi múltból eredeztethetjük-e: a népdal életéről csak egy-két generáció időmértékével beszélhetünk, vélték.

Persze a népzene – egészében nézve – korra, értékre nézve igen vegyes halmaz. Tudományos megbízhatósággal kiválasztható azonban belőle egy valóban régi anyag, mely elmúlt kultúrák maradványa, ha nem is teljesen változatlan, mégis hű és sokszor egyetlen tanúja. Ez egyben a népzene esztétikailag is legértékesebb magja. Ha a népzene egészét nem is aranyozhatjuk be úgy, ahogy egy romantikus szemlélet hajlott rá, a mélyebb vizsgálódás nem igazolja korunk „értéksemleges” szkepszisét sem.

3 Három csoportban tizenhárom mérőeszközt adtunk meg. Most talán világos, miért mondtuk, hogy egységes, igen–nem osztályozással megelégedő népzenefogalommal semmire sem megyünk. Az is világos, hogy ugyanaz a jelenség lehet inkább népzenei az egyik, kevésbé népzenei a másik szempontból. Bármely társadalom zenei kultúrájában találhatunk olyan karakterisztikumokat vagy szegmenseket, melyek népzeneinek mondhatók.

Van azonban egy olyan történelmi zenekultúra is, mely sok, sőt szinte valamennyi szempontból az „inkább népzenei” kategóriájába sorolható. Benne a külön-külön elemek valamiféle egységet alkotnak: erős közösség a szájhagyományozás alanya, ez életben tartja a toposzokat és a felidéző újraalkotás mechanizmusát, ezzel megerősítve a stílusegységet és gazdagítva a stílust vagy stílusokat stb. Az ilyen viszonylagos egyensúlyt, együttállást nevezhetjük *klasszikus népzene*nek. Ezzel persze határait sem húztuk meg élesen; megengedjük belső differenciáltságát is, s vele egyik vagy másik szempont erősebb-gyengébb érvényesülését; határain kívül sem tagadjuk népzenei módon viselkedő tényezők, jelenségek felbukkanásának lehetőségét. Ám ugyanakkor megóvhatjuk a népzenefogalmat a teljes tartalmi kiüresedéstől vagy voluntarista értelmezéstől. A „klasszikus népzene” kifejezést tehát egy konstellációra alkalmazzuk, s őrizkednünk kell dogmatikus megmerevítésétől, ideális túlrajzolásától éppúgy, mint agnosztikus lekicsinylésétől.

Röviden még két vonását említjük meg e klasszikus népzenenek. Az egyik: a népkultúra más ágaival, a népkultúra egészével, sőt egy világlátással, mondhatni filozófiával való szerves egysége. A másik – az előzővel összefüggő – sajátosságát kissé provokatívan „komolyságának”, sőt „fenségének” mondanánk. E szó talán meglepő, sőt egyesek számára talán viszsztatasztító. A népzene ma elsősorban a heje-huja képzeteihez asszociálódik. Mi arra gondolunk itt, hogy a klasszikus népzene a maga módján az ember legelemibb és egyben legvégsőbb dolgaival áll kapcsolatban, és arról beszél. Lényege szerint szimbolikus művészet, nem abban az értelemben, hogy irodalmi szimbólumokat agyal ki, hanem hogy állandóan a művészetén túli dolgot érint meg és „varázsol elő”. Ilyen értelemben velejében mágikusnak is mondhatjuk, s szöges ellentéte annak, amit a modern

szórakozáskultusz hajsza. Vidámsága és tánca is ennek a „komoly” világ-nak alkatrésze, amint még a kriptádia is más lelki alaphól származik, mint a modern ember malackodása.

4 Véleményem szerint ez a klasszikus népzene — a szó fenti értelem-ben — Európa nagy részén meghalt, s nálunk is visszafordíthatatlanul meghalóban van, mert a konstelláció társadalmi, kulturális, zenei össze-tevői, s ezen összetevők szerves egysége egy adott korhoz voltak kötve. A produktív kort előbb a reprodukív váltja fel, ez átadja a helyét a *még* em-lékező, de *már* nem gyakorló periódusnak, azután belépnek a szubsztitútu-mok, a mesterséges fenntartás eszközei, a kolorisztikus alkalmazás és a merőben demonstratív célú felhasználás, az üzleti kihasználás és a magán-szférába szorulás időszakai. Természetesen e folyamat nem mindenütt egyszerre és nem jól látható időhatárokkal ment vagy megy végbe. Egy-mástól háromszáz kilométerre is nagy eltérések lehetnek a folyamat tem-pójában és egyéni színezetében. Mindenesetre itt Magyarországon a fo-lyamat vége felé járunk. A népzene kiváló előadóival lehetett még a közel-múltban is dokumentálni a klasszikus magyar népzene-t (ezért oly élő az íranta való nosztalgiánk), de Sevilleba, a világlkiállításra már nem tudtam kivinni egy igazán méltó képviselőjét.

Úgy látom, e folyamatra kétféle, ellentétes reakció jelentkezik ma a népzenevel törődők köréből. (A furcsa magyar helyzetben a két válasznak még politikai felhangjai is vannak.) Szerintem mindkettő hazug, bár mind-kettőben van igazság, s végső elemzésben kiderül, hogy egy töről fakad-nak. Másképpen, de mindkettő szeretne életet lehelni a halottba, vagy ta-lán inkább: élőnek látni a holtat. Hogy képletesen szóljak: a meghalt Pista bácsit egyik odaülteti az ebédlőasztalhoz, a másik pedig a Jóska gyereket ülteti oda, – és Pista bácsinak szólítja.

Az egyik: jelenvalóként akarja kezelni ezt a népzenei kultúrát. Mintegy erőszakkal megállítja az időt, kitalálja azon kereteket, melyekben reménye szerint úgy fog tovább élni, mint legszebb korában. Eközben elfeledkezni látszik arról, amit a valódi kultúráért *ma* tennie kellene. Önámítás. És még-is van benne igazság, van belőle haszon. Igazság az a megkülönböztetett tisztelet, mellyel viseltetik szeretetének tárgya iránt. És haszna, hogy lassít-ja a kihalási folyamatot, eközben kipróbál lehetőségeket, hogy ne mond-

hassuk, tétlenül néztük az értékek pusztulását. Esélyeket ad, hátha valamelyik működni fog, s mindezzel segít átmenteni az értékeket egy új kor-szakba.

A másik sem tud belenyugodni az élő népzene eltűnésébe. S ha már az, ami népzene, nem él, hát azt, ami él vagy élni látszik, deklarálja népzenévé. Teheti, hisz számtalan olyan zenei jelenség van, mely ilyen vagy olyan skálán az „inkább népzenei” dolgok közé sorolható. A népzene értékét nem tárgyi mivoltában, hanem merő funkcionalitásában látja, s ami emlékeztet e funkcionalításra, azt a továbbélő népzene bizonyítékaként ünnepli. Eltekint azoktól a szempontoktól, melyeket a klasszikus népzenében nemzedékek becsültek, sőt gyanakvó is e szempontokkal szemben, mert az éppen mai napnak eseményét akarja azonosítani a népzenével. Önámítás. És mégis van benne igazság, van belőle haszon. Igaz az az éberség, mellyel korának történéseit (bár sokszor talán csak felszínét) jóindulattal figyelve meglátja. És haszna, hogy többet tud észrevenni abból az emberből, aki minden kultúra hordozója.

De számomra egyik út sem látszik követhetőnek. Számomra egyre inkább az válik kiindulóponttá, hogy ez a hagyomány a mi jelenünkben, a mi szemünk előtt vonul be a múltba. Ez tiszteletemet iránta nem csökkenti, de látókörömet sem szűkíti le. Hangzatos jelszó, hogy a kultúra (népi kultúra stb.) nem múzeum. De nem élnek-e éppúgy velünk a múzeumok és az irodalomtörténeti antológiák, mint gyermekkori emlékeink? Egész irodalmi tudatunk, ízlésünk, nyelvkészségünk azokra a versekre épül, melyeket 100-150 évvel ezelőtt írtak. Nem határozza-e meg stílusunkat, látásunkat, viselkedésünket az, hogy nemcsak villamosok, hanem évezredekkel ezelőtt kiformalódott hegyek látványát őrzi emlékezetünk? Bármily különállónak látszik a népzene, úgy látszik, osztoznia kell a magas kultúrával, a műzene nagy részével a tekintetben, hogy mint múlttal találkozunk vele, s ilyenként tesszük magunkévá.

5 Horatius versének közege: azok az események, földrajzi nevek, mitológiai és személynevek, történelmi és személyi körülmények, melyek beágyazták korának életébe, s melyeket megtanulhatunk ugyan ma, de egyébként nem sok közünk van hozzá. Horatius verse ebből az összefüggésből kiszakítva már nem él. De hat. Ezt a fajta korszerűségét visszavonhatatlan-

nul elvesztette (Berzsenyi sem tudta visszaidézni csodálatos antikizáló verseiben), de nem vesztette el érvényességét. Valaki nemrég elítélően szólt a népkultúra „szakramentális” kezeléséről. Értem, mit mond, s abban a kontextusban igaza van. Mégis ezzel a kifejezéssel kell élnem: a kultúra marandó öröksége szentségi jelentésű. Csakhogy most itt a szakramentum szót analógiásan ugyan, mégis elég pontos jelentésében használom. A szentség egy adott jel, mely kegymet zár magába és közvetít.

Horatius verse úgy, ahogy előttünk áll: adott jel, kész jel, tehát a múltban létrejött, a múlthoz tartozó jel, telve olyan elemekkel, melyek értelme csak a múlt körülményei között volt világos. Megismerhetem, meg is kell ismernem ezeket a körülményeket: megmagyarázni a földrajzi és mitológiai neveket, eseményeket. Mégis, ott áll a vers titokzatos mosolya: ő valamit tud, valami fontosat, életünk legalapvetőbb lényegéhez tartozót – s azt ebben a jelben, az esetlegességekkel telt jelben őrzi. Ezt a jelet magamévá tehetem, s akkor megjelenik bennem is ez a titok, de nem „lefordítva”. A jel ott maradt a maga érinthetetlenségében. Az adott jel a múlt. Az elsajátított jel: a jelen, s ez a követhetetlen hatóerő: a mű jövője bennünk.

Ilyen jellé alakul át a meghalt népzene is. Ha nyelve, elemi volta miatt kissé közelebb áll is hozzánk, mégis egyre inkább úgy fogunk vele találkozni, mint akár egy Horatius-verssel. Feltárhatjuk, fel is kell tárnunk a maga életösszefüggéseiből érthető, számunkra már nem aktuális tényezőket: az ismeretlen szavakat, a mögötte álló világszemléletet, a népszokásokat és társadalmi körülményeket. De végül is, ami benne érték, az mindentől függetlenül lesz ható jellé a jövő számára.

Feladatunk tehát nem mesterségesen életben tartani, vagy életét mímelni, hanem a jel elsajátításának útjait fáradhatatlanul felkeresni, végigjárni. Ott Liszttel és Bartókkal, Balassival és Adyval, sőt Bachhal és Mozarttal, Horatiusszal és Shakespeare-rel egy sorsban osztozik a népzene.

6 A klasszikus népzene e történeties szemlélete mellett persze nem feledkezem meg a parciális, élő „népkultúráról” sem. Mondtuk, számos olyan jelenség van szemünk előtt, melyet ilyen vagy olyan szempontból népnek nevezhetünk. És hordoz is bizonyos relatív értékeket. Ha egy társadalmi csoport lelki világa megjelenül egy „alkotásban”, ha egy zenei, vi-

zuális vagy verbális stílust közösségképző erőnek érznek, ha a passzív fogyasztással meg nem elégedve, résztvevője akar lenni az egyszerű ember is a kultúrának, ennek számos szociológiai, pedagógiai, közösségi stb. haszna lehet. Ennek megfelelően tudományos vizsgálatra, elemzésre, jelentőségével arányos pártolásra érdemes.

Bizonyos szempontból – és más-más szempontból – éppenséggel nevezhetjük 20. század végi népzeneének mondjuk a táncmuzsikát, egy iskolai népdalkórust, a rádió népies szalonmuzsikáját, a népdalfeldolgozások garmadáját, egy Ki mit tud? fütty-matadorját, egy három diákból összeálló gitárcsoportot, a negédes egyházi könnyűzenét, a szórakoztató zenepár stílusait, s még hosszan sorolhatnánk. Értelmes kérdésfelvetéssel tanulmányozásra érdemesek is lehetnek, *secundum quid* hasznuk és értékük is lehet. Lagzi Lajcsinak persze jóformán semmi köze a népzenehez, bármely kritériumot alkalmazzuk, a nem vagy alig minősítését nyerné el. Ettől még tanulmányozhatja persze az érdeklődő kultúrszociológus például azt, hogy mit esznek rajta bizonyos emberfajták, s milyen körülmények kellettek ahhoz, hogy egy ilyen jelenség létrejöjjön, és népszerűvé válhasson.

Ismétlem, teljes értelemben e jelenségeket nem sorolhatjuk a népkultúra továbbélésének bizonyítékai közé, de valamilyen szempontból lehet az azal közösségük. Hasonlóképpen, valamilyen szempontból funkcionálhatnak, népzenei funkciókat pótolhatnak, ennek megfelelő részértéket képviselhetnek. De nem gondoljuk, hogy korunk értéktermelése e területeken folyik.

Korunk teljes értelemben vett értéktermelésének terepe, s ennyiben a klasszikus népzeneének is folytatása: a *nem-népzene*. Az a magas kultúra, mely maga is megosztott, problémákkal terhelt, de élő, korszerű, és így vagy úgy, de ugyanazt akarja megszólítani az emberben, mégpedig a stíluságnak ugyanazon fokán, mint múlt értéköröksége.

Jó, ha valaki tisztázni akarja a saját viszonyát a népi kultúrához (és nem pusztán deklarálni, hogy köze van hozzá). A logikus folytatás: a magas kultúrához való viszony őszinte átgondolása.

Naplójegyzetek (1)

Az egyházi élet és a liturgia manapság sokaknál akörül forog, hogy önmagukat és közösségüket izgalomban tartsák. Akkor örülnek, ha rendezvényeket, összejöveteleket, tömegakciókat, kampányokat szervezhetnek, vagy ilyenekbe kapcsolódhatnak be. A liturgiában is minden hétre kell nekik valami újdonság. „Eljön az idő, amikor a józan tanítást nem bírják ki, hanem önmaguk gyönyörködtetésére mestereket keresnek, akik csiklandozzák a fülüket... te pedig légy éber, fáradozzál mindenben, tedd az evangélium dolgát, teljesítsd szolgálatodat. Légy józan.” (2 Tim 4, 3-5). A vallásnak, a liturgiának nem a szenzáció, nem az élmény az ékessége, hanem az állhatatos folyamatosság és az egyre mélyebbre hatolás.

*

A misszió és a kultusz az Egyháznak egyformán fontos küldetése, de más-más tevékenysége. A kettő nem keverhető össze. A misszióban arra kell figyelni, akihez szólunk, ahhoz kell (elveink feladása nélkül) alkalmazkodni. Itt kártékony lehet a „kultusz” hangját használni, s elvárni, hogy a másik fél úgy gondolkodjon, értsen, ahogy a beavatott. De a kultuszból sem szabad missziót csinálni! A kultusz azok tevékenysége, akik már „belső” vannak, akiket a keresztség szentsége és a hittanítás már alkalmassá tett arra, hogy a kultuszban részt vegyen, azt a szükséges mértékig értse, és kegyelmi hatásaiból részesedjék. A kultusz az Egyház-menyasszonynak az isteni Vőlegénnyel való intim magányában megy végbe. Ha a misszióban a kultusz nyelvét használjuk, könnyen nevetségessé válhatunk. Ha a kultuszban misszionálni akarjuk, kiüresítjük a kultusz tartalmát.

*

Richter, a zseniális zongorista mondta a következőket: „Én egyébként nem a közönségnek játszom... Miközben játszom, egész mivoltommal a műhöz kapcsolodom, nem a közönséghez vagy a sikerhez, s ha van kapcsolatom a hallgatósággal, az a zenén keresztül szövődik. Hogy egészen őszintén és kissé durván fogalmazzak: a közönséggel semmi dolgom. De ezért senki ne sértődjék meg. Nem szabad félreértelmezni, amit mondok; egyszerűen nem érdekel a közönség, nincs szükségem rá, egyfajta fal van közte és köztem. És minél kevésbé van rá szükségem, annál jobban játszom.” A liturgiát végzők is tanulhatnak belőle.

Jegyzetek a liturgiáról

41. Könyörgések „super oblata”

A római misének ma talán legrejtettebb kincse az a változó szövegű könyörgés, melyet a pap az „Imádkozzatok, testvérek...” felszólítás után recitál. (Annyira „elrejtett” kincs ez, hogy fiatalkori bolondságomban még azt is véltem, fölösleges és kihagyható lenne az akkori mise állandó felajánlási imádságai mellett.)

A mai misekönyvben található név, „super oblata” azt jelenti, a felajánlott adomány fölött. Régi neve „(super) secreta”, melyet valaha csendes, titkos könyörgésnek értelmeztek (valóban, ezt a reformok előtt a pap csendben mondta), ám tudjuk, hogy tényleges értelme: „az elkülönítettek fölött” mondott ünnepélyes szózat. (Az 'oratio' eredetileg nem bármilyen imádság, hanem ünnepélyes beszéd; innen az 'orator' = 'szónok' főnév is.) Miféle „elkülönítettekről” van itt szó?

Mint tudjuk, az őkeresztény misében a hívek a templom életét és a szegényellátást szolgáló sokféle adományt ajánlottak fel, ennek emléke a mai perselyezés. Ezután kiválasztották, és elkülönítették azt a kenyeret és bort, mely a misztériumba bevonva az áldozat anyagává, az istendicséretnek kifejezőjévé, üdvösségünk eszközlőjévé válik. Az elkülönítés fizikailag azzal történik meg, hogy ezeket az anyagi valóságokat az oltárra emelik, annak közepére helyezik, mégpedig a négyszögű vászonkendő, a korporáléval megkülönböztetett legszentebb helyre, azután előbb a korporálé által meghatározott szűkebb helyet és azon lévő tárgyakat tömjénoszloppal az oltáron belül elkülöníti, majd magát az oltárt tömjénoszloppal veszi körül, végül magát a templomot körülvéve is tömjénfüst különíti el azt a külső világtól (ez utóbbiból ma már csak a hívők megtömjénezése maradt meg).

Ezután hangzik el az elkülönített tárgyak (secreta) fölött mondott könyörgés. Ezek a könyörgések végső soron az ősegyház szentségi teológiáját, a szentmiséről vallott hitét mondják el, s ezért különlegesen fontosak ma is. Aki a szentmisét meg akarja érteni, annak két forráshoz kell folyamodnia: a hivatalos hitnyilatkozatokhoz (például a tridenti zsinatnak a miséről szóló határozataihoz) és a misekönyv áldozati szövegeihez, jelesül a római kánonhoz és az ősi Sacramentariumok „felajánlási” könyörgéseihez. Egy hittankönyv,

egy hittanár vagy egy prédikáló pap oly fokban mond igazat és lényegbe vágót a miséről, amilyen fokban az Egyház e „hivatalos” megnyilatkozásait közvetíti a hívő néphez.

Viszont e szövegek rá is szorulnak a magyarázatra. Hiába mondta egy zsinat utáni vatikáni utasítás (melyet azóta „felülírtak”), hogy a liturgia szövegei olyanok legyenek, melyeket mindenki első hallásra megért. Bizonyos, hogy a secreták (hadd használjam – kellő tisztelettel a „super oblata” kifejezés iránt – a továbbiakban e régebbi és rövidebb terminust) a mise legnehezebb szövegei. Mégpedig három okból. Először is azért, mert az ősegyház hiteles áldozati teológiája a későbbi századok „ájtatossági” szemléletének elterjedésével elhomályosult a hívők, sőt papok előtt. Másodsorban azért, mert ezek a könyörgések azt a misztérium-nyelvezetet, -szókincset, kifejezési formát használják, melyet az ősegyházban papok is, hívők is természetesen értettek, de amelyet elfelejtettünk, s melynek megtanításáért még nagyon keveset tettünk. Harmadrészt azért, mert ezekben a könyörgésekben az egyház nem népszerűsködni akart, hanem a legpontosabban, legteljesebben és legfenségebben kifejezni hittudatát és szándékait; olyan szövegeket adott, mely méltó a sanctissimum sacramentumhoz, melyhez mint kőkemény valósághoz mindig odafordulhatunk, – s melyet a hittanításban kell majd „megrágni” az emberek számára.

A Gondolkodó következő kilenc számában kilenc ilyen szöveget akarunk közel hozni az olvasóhoz. A magyarázatban néhai Mezey László professzor egyszerű nyelv- és liturgiátörténeti kutatására támaszkodom: őt az ősi keresztény liturgikus szövegek megértésében senki nem érte el, sőt meg sem közelítette hazánkban.

Elöljáróban a sorozathoz mondjuk el annak bevezetését: „Orate, fratres, ut meum ac vestrum sacrificium... – Imádkozzatok, testvérek, hogy áldozatom, mely a tiétek is, elfogadható legyen az Istennél, a mindenható Atyánál. – Suscipiat Dominus sacrificium de manibus tuis... – Vegye föl kezedből az áldozatot magához az Isten, s legyen az nevének dicséretére és dicsőségére, de egyúttal a mi javunkra is, valamint az ő egész szent egyházának javára.”

Jegyzetek a liturgiáról

42. Egy furcsa kísérlet

Nagyon szeretem Bartók négy vegyeskari népdalát: egy érett szerző nagyszerű, önálló műve, sokkal több, mint népdalfeldolgozás; ne feledjük, akkor-tájt írta, amikor a III. és IV. vonósnyégyest, a II. zongoraversenyt, a Cantata Profanát... Különösen kedves számomra a negyedik tétel harmóniamenete, igazi polifonikus gondolkodásmódja. Hogy ezt a harmóniamenetet jobban megfigyelhessem, egyszer lassan, egyenletes ritmusban zongoráztam magamnak, s meglepett az egész menet ünnepélyes, mondhatni himnikus jellege. (Most a tétel középprészéről nincs szó.) Ha tudod, olvasóm, próbáld ki magad is. Azután olvasd hozzá a szöveget...

Hirtelen támadt egy furcsa ötletem. A népdal hétszótagos sorokból áll, tripodikus felépítésű, minden sor 1-2. ütemében négy egyenletes negyed, a 3. ütemben olyan szinkópa, melyben az első két hang általában azonos magasságú. Ha ezt a két hangot összevonjuk, a harmadik ütemben pontozott negyedet kapunk, a vers hatszótagos lesz. Vagyis mintha ráöntötték volna az Ave Maris stella Mária-himnusz szövegére. Újból végigzongoráztam, vele énekelve a dallamot, a himnusz-szöveggel, most már nem összhangzattani példaként, hanem mintha megírt darab lenne, legfeljebb kissé lassabban, mint Bartók előírta. A dolog működött.

Semmiképpen sem mondom, hogy ezt valaki valóban ilyenként iktassa kórusa műsorába, annál kevésbé, mert Bartók sem engedné. De néhány fontos tanulságot levonhatunk ebből a furcsa kísérletből arra nézve, hogy mi a világi és egyházi műzene viszonya egymáshoz.

Miért nem lehetne e tapasztalatok után sem énekelni e kórust a templomban? Elsősorban azért nem, mert a kedvesen pajzán szöveg minduntalan viszatolakodna agyunkba. Másodsorban azért nem, mert sokan ismerik a tételt, vagy legalábbis a népdalt, s ha a szövegre nem is gondolnak, a megszokás világi asszociációkat kelt. Harmadsorban azért nem, mert a ritmus megváltoztatásával nem csupán a szöveg ráhúzását tettük lehetővé, hanem elvettünk valamit a hangulatából, s hozzáadtunk valami más (elfogadható) hangulatot.

Vagyis: a világi-egyházi jelleg esetében nem tekinthetünk el a megszokástól. Amely társadalomban egy adott zenéhez, de hozzátehetjük, hangszerhez,

formához, dallamhoz kifejezetten világias asszociációk tapadnak, az nem alkalmas a liturgia szolgálatára, s általában, templomi felhasználásra. Ezt világosan leírta „az egyházi zene törvénykönyve”, X. Szent Pius pápa Motu Proprioja. Világosan leírta akkor is, ha egyes egyháziak nem hajlandók tudomásul venni.

De mint láttuk, ez a világias jelleg nem pusztán megszokás, hanem bele van írva a zenébe is. Melyik elemébe? Főként a ritmusba! Ha bármely értékes világi zenemű ritmusát a zene komoly sérelme nélkül meg lehetne változtatni, akkor azt (egyéb asszociációktól eltekintve) közelíteni lehetne az egyházas stílushoz. Ez most nem biztatás arra, hogy megtegyük: nem is illik, nincs is rá szükség. (Van e nélkül is elegendő jó egyházzzenénk.) De a kísérlet mégis elárul valamit mind a ritmus mivoltáról (hogy ti. a zene elsőrendű „hangulathordozó” eleme), mind az egyházzzenének (legalábbis a nyugati társadalom egyházzzenéjének) mivoltáról (hogy ti. egy bizonyos mozgás-fajtához van kötve). (Itt megjegyzem: nem okvetlenül a lassú tempóhoz!)

Viszont azt látjuk, hogy maga a hangállomány ehhez képest (és bizonyos határok között) közömbösebb az egyházas–világi jelleg szempontjából. Nem mondom, hogy bármely dallam – önmagában nézve – egyháziassá tehető; még kevésbé, hogy ez akár igazolná az értéktelen, vagy éppen frivol világi zene beengedését a templomba, s azt sem mondom, hogy a liturgikus használat szempontjából ne lenne különbség egyes dallamfajták között. (Például: a liturgia szolgálatára és az ige hordozására a kisebb ambitusú, szűkebb mozgású, recitációhoz közeli dallam bizonyosan alkalmasabb, mint a nagy lépésekben ágáló hármashangzatos zene.)

Mindezt nem a világi zene felhasználására való biztatásként írtam, hanem három okból. 1) Bizonyos tanácsokat adhat a mai egyházzenei komponistának is, a zenei ítéletre kényszerülő egyházzenesznek is; 2) rávilágít a zene összetevő elemeinek reánk gyakorolt hatására; és 3) érthetővé teszi, hogyan lehetett öt évszázaddal ezelőtt világi dallamokat is cantus firmusként használni: megfosztva őket világias jellegüktől, elrejtteni őket egy nagyszerű polifón műzene szövedékében.

11. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – Jegyzetek a liturgiáról: 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. füzet: Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – Jegyzetek a liturgiáról: 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. füzet: Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – Jegyzetek a liturgiáról: 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sivatagi atyák üzenete a mához.

14. füzet: Olvasóim leveleiből – Jegyzetek a liturgiáról: 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. füzet: Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – Jegyzetek a liturgiáról: 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzenéről.

16. füzet: A „Társadalomtan”-ról – I. – Jegyzetek a liturgiáról: 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. füzet: A „Társadalomtan”-ról – II. – Jegyzetek a liturgiáról: 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

18. füzet: „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – Jegyzetek a liturgiáról: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. füzet: A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – Jegyzetek a liturgiáról: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorböjt”?

20. füzet: A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. Jegyzetek a liturgiáról: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmánny fordítása.

**A Zeneakadémia egyházzenei tanszékén
(VI. Vörösmarty utca 35.) kapható kiadványok:**

Énekes zsolozsmafüzetek – A Liszt Ferenc Zene művészeti Egyetem Egyházzene Füzetek c. sorozata. – Dobszay L. liturgiai tárgyú könyvei

További információk: a www.egyhazzene.hu honlapon.

A „GONDOLKODÓ” füzetek: egyszemélyes, ingyenes folyóirat. Azokhoz szól, akik a katolikus dogmához hűséggel, ugyanakkor előítéletek nélkül eszmélkednek az egyház és világ, hitélet és kultúra, liturgia és társadalmi élet dolgairól.

A füzetek függelékében kapnak helyet az Új Emberben éveken át fenntartott, 2002-ben megszűnt „Jegyzetek a liturgiáról” rovat tovább folytatott darabjai.

A fórum egy értelmiségi személyes nézeteinek ad hangot. Szeretné azt a nyugodt, tárgyyszerű, elemző, ugyanakkor szükség szerint kritikai hangot megütni, mely nemcsak a gondolkodó értelmiség hagyományainak megfelelő, hanem a katolikus egyház szellemi életében is évszázadokon át normálisnak számított.

Személy szerint szívesen fogadok észrevételeket, bírálatokat. Elgondolodom rajta, s értelem szerint visszatérek az azokban felvetett témákhoz. De ez a fórum személyes vita lefolytatására nem alkalmas, így a levelekre nyilvános választ nem tudok adni.

Évente 10 szám megjelenését tervezem (a tanév folyamán havonként egyet). A számonként két liturgikus jegyzet az Új Ember rovat hajdani kéthetes megjelenési ciklusának felel meg.

A füzetet saját költségemen nyomtatom és ingyenesen bocsátom rendelkezésre. Köszönettel veszem, ha valaki önkéntesen és tetszés szerinti mértékben hozzá akar járulni a költségekhez. A füzet postázásának egyetlen feltétele az, hogy az érdeklődő egy levélben kérje a füzet megküldését, s évente adjon fel tíz darab, önmagának megcímzett, felbélyegzett közepes vagy nagy alakú borítékot a következő címre: Dobszay László, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 11/A. II. 9.
